

[19, 50]. За свідченнями очевидців, у 1917–1918 рр. негативну роль відіграло втручання у виробництво невідготовлених керівників, а то й взагалі випадкових осіб, які отримали таку можливість лише в умовах послаблення центральної влади. Це, поміж іншого, призводило до численних випадків порушення техніки безпеки, що тягнуло за собою підвищення рівня травматизму. Ці дії призводили іноді до повного краху промислових підприємств і руйнування виробничих зв'язків [15, 93]. Спостерігалися численні конфлікти між керівництвом підприємств і фабрично-заводськими комітетами, які промисловці характеризували як «злочинне посягання на основи сучасного способу виробництва» [20, 387].

Отже, Перша світова війна зумовила деструктивні зміни у промисловому розвитку України. Було дезорганізовано роботу багатьох промислових підприємств, загострилася паливна криза. Вже 1916 р. держава стояла на межі фінансового банкрутства. Розуміючи неможливість продовження попередньої економічної політики, уряд Російської імперії обрав шлях посилення втручання державних органів в економічний розвиток, із запровадженням низки надзвичайних заходів, серед яких виділялися реквізиції, секвестр, конфіскації. Одержавлення економіки набуло безпрецедентного розмаху, але й це не дало очікуваних результатів і не зупинило кризи. Посилення страйкового руху спостерігалося й через загострення продовольчої кризи. 1917 р., у силу діяльності різних революційних організацій, за умов послаблення центральної влади, було підірвано основи економічної взаємодії між підприємцями та робітниками. Особливо негативну роль у цьому відіграло створення робітничих комітетів, які не компетентно втручалися в економічну діяльність підприємств.

1. Балицкий Г. В. *Фабричное законодательство в России*. – М., 1906.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 5, оп. 1, спр. 78.
3. Турченко Г. Ф. *Південноукраїнський фактор у Першій світовій війні* // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2004. – Вип. XVII.
4. Белов С. И. *Законодательные акты как индикатор промышленного кризиса в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gratota.net.
5. *Держархів Миколаївської обл.*, ф. 300, оп. 1, спр. 679.
6. Островский А. В. *Государственно-капиталистические и кооперативные тенденции в экономике России: 1914–1917 гг.* // *Россия и Первая мировая война (материалы международного научного colloquium)*. – СПб., 1999.
7. Кравець Ю. А. *Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки Лівобережної України (90-ті рр. XIX ст. – 1917 р.)*: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Луганськ, 2007.
8. Макарець С. В. *Виробництво і збут продукції сільськогосподарства в губерніях Лівобережної України на рубежі XIX–XX ст.*: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2009.
9. Шестаков А. В. *Очерки по сельскому хозяйству и крестьянскому движению в годы войны и перед октябрем 1917 г.* – Л., 1927.
10. Фарбер М. Д. *Твердые цены на хлеб*. – Пг., 1916.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАІК України), ф. 575, оп. 1, спр. 766.
12. Реент О. П. *Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми* // *Проблеми історії України XIX–початку XX ст.* – К., 2002. – Вип. IV.
13. Роцин Б. Е. *Российские фабрично-заводские комитеты в 1917 г.: историко-правовой аспект* // *Альманах современной науки и образования*. – 2010. – № 1, ч. 2.

14. Синюшин Ф. *Фабрично-заводские комитеты в России и их работа в современных условиях*. – М., 1923.
15. ЦДАІК України, ф. 2161, оп. 1, спр. 13.
16. *Українська Центральна Рада: док. і мат.: у 2 т.* – К., 1996. – Т. 1.
17. Семенов А. *Профессиональная деятельность городских рабочих в годы гражданской войны: экономическое раскрепощение эпохи экономического упадка* // *Вестник Адигейского государственного университета*. – 2005. – № 3.
18. Шитюк М. М. та ін. *Німці Півдня України: історія і сучасність*. – Миколаїв, 2009.
19. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 80.
20. Маевский И. В. *Экономика русской промышленности в условиях Первой мировой войны*. – М., 1957.

Syniavska L. I. **Features of industrial relations in Ukrainian heavy industry enterprises during the First World War.** In the article is analyzed the impact of social and political relations between the employers and employees in Ukraine during the First World War on the development of heavy industry.

Key words: The First World War, business, employees, credit.

О. М. Бачинська

ОПОДАТКУВАННЯ ПУБЛІЧНИХ ВИДОВИЩ І РОЗВАГ У ГЕТЬМАНАТІ ПAVЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Досліджується оподаткування театральних видовищ і публічних розваг у добу Гетьманату П. Скоропадського. Вказується на особливості застосування податкового законодавства у регіонах Української Держави.

Ключові слова: державний податок, міський збір, видовище, Гетьманат.

Театральні та інші видовища (кінематограф, циркові вистави тощо) не лише займають вагоме місце в культурному житті будь-якої сучасної держави, але й посідають помітне місце в її економіці, адже вони дають роботу частині активного населення та виступають предметом оподаткування. З огляду на умови, в яких сьогодні функціонують заклади культури в Україні, буде корисним вивчити й історичний досвід Української Держави часів гетьмана П. Скоропадського.

Фінансову і податкову системи часів Української національної революції 1917–1921 рр. досліджує П. Гай-Нижник. У 2004 р. вийшла його праця, присвячена фінансовій політиці доби Гетьманату [1], 2006 р. – монографія про податкову політику Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави та УСРР [2]. В окремих публікаціях він торкався і питання податкового законодавства у сфері культури і розваг на початку ХХ ст. [3], зокрема оподаткування українського театрального мистецтва в процесі його становлення за Гетьманату [4]. Дія ж податкового законодавства у сфері культури і розваг різних регіонів Української Держави дослідниками поки не розглядалася. Відтак, метою цієї статті є аналіз системи оподаткування театральних та інших видовищ (кінематографічних сеансів, циркових вистав, вокально-хорових виступів) та регіональних особливостей застосування податкового законодавства у добу Гетьманату.

Загалом, податкова база бюджетних надходжень Української Держави спиралася на підґрунтя правової бази Російської імперії і республіки часів Тимчасового уряду [1, 107]. Зокрема всі квитки на вистави, концерти, бали, маскаради тощо в театрах, цирках, клубах, садах, згідно із законом від 5 травня 1892 р., обкладалися добродійним збором, на користь «Відомства установ імператриці Марії». 22 листопада 1915 р. запроваджено тимчасовий військовий податок, який, разом з добродійним збором, був настільки великим, що викликав занепад «театральної промисловості». Тому

30 серпня 1916 р. його розмір було зменшено [1, 108; 5, 6; 6, 25]. 29 вересня 1917 р. Тимчасовий уряд прийняв «Положення про міські прибутки, видатки, кошториси і відчити», яким було надано право міським думам вводити збір з платних публічних видовищ і розваг, що організовувалися у межах міст. Порядок та спосіб стягнення визначався міськими думами. Вони мали право стягувати цей збір, пропорційно до державного податку, але у розмірі не вищому, за встановлений відповідними узаконеннями [7, 1,3,11зв.,17зв.; 8, 42зв.,53зв.–54,58].

Уже наприкінці 1917 р. цей збір був введений як обов'язковий у Києві (за постановою думи від 13 листопада) [9, 20], Житомирі (за постановою думи від 15 листопада) [10, 8зв.–9], Одесі (за постановою думи від 6 грудня) [11, 5; 12, 10зв.], Херсоні (за постановою думи від 8 листопада) [13, 10], Миколаєві (за постановою думи від 9 грудня) [13, 9,13–13зв.], Козельці (за постановою думи від 17 березня 1918 р.) [14, 14–14зв.] та ін. містах. Він продовжував діяти і в добу Гетьманату. У травні–червні 1918 р. урядовцями розглядався проект нового закону про театральне оподаткування [1, 108; 5, 6; 6, 25]. Врешті, після обговорень, поправок і зауважень, закон про оподаткування прилюдних вистав і гулянок був ухвалений Радою Міністрів, і затверджений гетьманом П. Скоропадським 14 червня 1918 р. [1, 109; 15, 1–2].

Згідно закону, загальнодержавне управління справами цього податку належало міністру фінансів, а на місцях – фінансовим палатам. Податок і пеня за несплату податків, що збиралися в розмірі, встановленому законами 22 листопада 1915 р. та 30 серпня 1916 р., мали поступати до прибутків державної скарбниці. Необхідні марки мали виготовляти в експедиції заготовок державних паперів, за замовлення департаменту простих податків. Урядовці, що здійснювали догляд за виконанням закону на виставах і гулянках повинні були мати при собі особливі посвідчення на вільний вхід, які видавалися відповідними фінансовими палатами. Вони мали право вимагати квитки для перевірки. У разі порушення закону, складався протокол, який надсилався до місцевої фінансової палати [5, 2–3].

Оповідання про введення нового театального податку, наприклад, у Житомирі відбулося через пресу. Повідомлялося, що 10 липня на 12 год. дня до начальника 5-го відділення Волинської казенної палати запрошено всіх театральних підприємців для ознайомлення з новим законом про стягнення державного податку. Останній складав біля 20% з суми валового збору, мав стягуватися щовечора, після припинення продажу квитків, спеціально призначеними чиновниками-контролерами, зі складанням відповідних актів. Припускалося, що міський збір, який обтяжував театральні підприємства, буде скасований [16, 10.07, 1]. У пресі було чимало публікацій про надмірне оподаткування театральних закладів. Так, одеський тижневик «Фігаро» повідомляв, що театральні підприємці схвилювані чутою про намір уряду, замість військового податку, ввести інший – «державний». Крім нього, містам надавалося б право стягувати свою частину податку з видовищ [17, 13.07, 10]. Фактично колишніх 40% податку для театральних закладів не зменшувалися, а замінювалися сплатою державного податку і міського збору.

Місцеве самоврядування, увівши збір з театральних видовищ і розваг, зіштовхнулося з низкою проблем. Найперше, з чим довелось боротися – небажання антрепренерів, мистецьких і культурно-просвітних організацій сплачувати збір. Це виявилось у масових зверненнях до місцевого самоврядування про перегляд

законності даного збору, його відміну або ж зменшення ставок. Так, до міської думи Гайсина зверталися з проханням переглянути постанову щодо введеного збору власники театральної трупи Зубкис і Файнштейн (на початку літа) та антрепренер єврейської трупи М. Мишурат (у вересні). Обидва звернення дума відхилила [18, 332–332зв.]. Наприкінці червня 1918 р. міською управою Житомира було розглянуто заяву представника управи зі збору «податків з театрів» про те, що завідувачий німецьким кінематографом відмовляється сплачувати збір з квитків, мотивуючи це тим, що кінематограф працює для потреб німецьких воєнків, а приватні особи допускаються на сеанси як гості. Міська управа вирішила повідомити адміністрацію німецького кінематографа, що будь-які платні видовища і розваги підпадають, згідно закону, «податку військовому і міському» [16, 29.06, 1–2]. Сеанси у німецькому кінематографі були доступні мешканцям міста за цінами у 2,1, 1,5 руб. і 90 коп. [16, 28.06, 1]. З цього приводу, на початку липня міська управа звернулася вже до німецького коменданта міста [16, 4.07, 1].

Декілька разів (23 травня, 26 липня, 1 жовтня 1918 р.) питання введення цього міського збору обговорювалося міською думою у Харкові [19, 110–110зв.,34,37зв.,12, 17–18]. Постанови міської думи від 23 травня 1918 р. (планувалось ввести збір з 1 червня 1918 р.) та від 26 липня (планувалось вести збір з 10 серпня 1918 р.) опротестував в окружному суді Харкова харківський губернський староста [19, 111–111зв.,23–23зв.]. У протесті на постанову від 23 травня зокрема йшлося: оскільки визначеного державного податку на театри та інші видовища по суті не існувало, а були лише збори на користь скарбниці (прибутковий, військовий, колишнього відомства установ імператриці Марії, промисловий), то не зрозуміло як міська дума має встановити розмір збору – по всій сукупності зборів на користь скарбниці чи відповідно до якого-небудь з вище зазначених зборів [19, 111–111зв.]? До окружного суду Харкова також було подано колективне прохання від антрепренерів міста. Підрахувавши, що, з введенням нового збору, їм треба сплачувати біля 80% валових надходжень, вони в один голос констатували, що їм доведеться або закрити свої заклади, або збільшити ціну на вхідні квитки, які неминуче понизять відвідуваність [19, 114–115].

Там, де збір стягувався, вживалося чимало заходів, щоб налагодити та покращити механізм його своєчасного надходження. Так, у серпні 1918 р. міська управа у Миколаєві вимагала внесення театального збору до каси управи не пізніше наступного дня. В разі невиконання, подальші вистави заборонялися. Міська управа звернулася до власників і орендарів культурно-мистецьких закладів міста з тим, щоб вони до 15 серпня замовили нові квиткові книжки [13, 84–90]. Нерідко до порушників застосовувалися примусові дії. Так, міська управа Житомира наприкінці літа запропонувала начальнику міської міліції приступити до примусового стягування збору з власників театрів, які відмовлялися сплачувати його добровільно [16, 3.08, 2].

Протести театральних власників в Одесі проти запровадження міського збору за найвищою дозволеною ставкою, що розпочалися в січні 1918 р., були доведені до судових розглядів. 25 липня 1918 р. на засіданні міської думи Одеси було постановлено: передати інституту судових приставів Одеського міського судово-мирового округу справу стягнення податків та недоїмок з міських платників [12, 1; 20, 21,26зв.]. Підприємці погоджувалися сплачувати міський збір у розмірі вдвічі меншому, ніж від них вимагалось міським самоврядуванням [17, 12.10, 11–12].

Від міського збору з театральних видовищ і розваг звільнялися вистави та гулянки благодійного характеру. Це виключення діяло лише з дозволу місцевого самоврядування. Найчастіше рішення про відміну збору ухвалювалося у кожному окремому зверненні. Так, оціночно-статистичний відділ міської управи Олександрівська повідомив культурно-просвітні товариства, що їх клопотання про зменшення або відміну міського театального збору з культурно-просвітних товариств відхилено міською думою на засіданні 4 червня 1918 р. Проте, їм було запропоновано у кожному окремому випадку звертатися з особливим проханням до міської думи про отримання субсидії від міського самоврядування. До прохань обов'язково додавалися звіти про культурно-просвітню діяльність товариств [21, 44–44зв., 58–58зв.].

Восени 1918 р. до міської думи Городні звернулася Городнянська німецька комендатура, з клопотанням про звільнення від міського збору з видовищ усіх благодійних концертів, що планувалося влаштувати для допомоги родинам тих, хто загинув на війні та інвалідам. Погодившись з висновком управи, 29 вересня 1918 р. дума відхилила це клопотання, оскільки управа не зможе утримувати Народний дім [22, 63–64зв.]. У Клинцях на засіданні міської думи 8 серпня 1918 р. було заслухано прохання трудової артілі офіцерів про зменшення міського збору з 20 до 10%. Дума одностайно постановила: стягувати міський збір з видовищ і розваг у тому ж розмірі, за винятком благодійних вистав, які звільнялися від збору взагалі. З вистав, які влаштовувалися з політичною метою, міський збір стягувати у розмірі 5% [23, 210, 212–212зв.]. 29 серпня 1918 р. на засіданні міської думи Сосниці було обговорено доповідь міської управи про введення нових міських зборів. Було вирішено встановити збір з будьяких видовищ і розваг, що організовувалися в місті, у розмірі державного податку [24, 35–36, 39–41зв.].

Збір з театральних видовищ і розваг був однією з важливих статей доходу місцевих бюджетів. Так, за пропозицією голови театальної комісії Житомира, у кошторис доходів міста на 1918 р. було закладено суму в 75 тис. руб., які передбачалося отримати від збору з платних видовищ і розваг [10, 7, 8зв.–9]. У Вінниці за попередніми розрахунками, цей збір щороку мав поповнювати бюджет не менш як на 133 тис. руб., а в поточному році планувалося отримати не менше 45 тис. руб., за умови його введення не пізніше 1 серпня [25, 49, 52, 58–58зв.]. У Харкові дохід, в разі введення збору з жовтня 1918 р., мав скласти 300 тис. руб. до кінця року [19, 12, 17–18].

Наприкінці травня 1918 р. оціночно-статистичний відділ міської управи Олександрівська повідомив податкового інспектора 1-ї дільниці Олександрівського повіту, що він може взяти на себе обов'язки зі стягнення та контролю за правильним надходженням на користь скарбниці податку з публічних видовищ і розваг. На підставі реальних даних, було висловлено припущення, що він має скласти не менше 120 тис. руб. на рік, а не 50, які поступили до скарбниці 1917 р. Зростання надходжень цього податку можна було очікувати лише за пильного контролю [21, 28–28зв.]. 12 червня 1918 р. на засіданні театальної комісії міської думи Києва повідомлялося, що державний театральний податок у міському театрі, хоча і стягується з відвідувачів, але останнім часом не вноситься до державного скарбу, внаслідок того, що органи міліції не спостерігають за правильним надходженням цих зборів від антрепренера. Взнявши до уваги, що закон про стягнення державного театального податку не

скасований, постановили: довести вищезазначене до відома міського голови та звернути його увагу, що вказане спостерігається у всіх театрах та розважальних закладах Києва [26, 11].

Влітку 1918 р. до міністерства фінансів приїздив театральний антрепренер з Олександрівська Я. Войтоловський, щоб порушити клопотання, від імені театральних закладів Катеринославської губ., про введення у життя законодавчим шляхом заходів, спрямованих на зменшення податку. Йому пояснили, що введення в останні роки «військового податку», хоча і не включається у загальну систему державних податків, проте, за існуючих обставин, не може бути зменшений. Новий же державний податок на видовища матиме такий же розмір. Єдине, на думку директора департаменту неокладних зборів, що зможе дещо полегшити діяльність театральних підприємств, – це повна відміна або часткове зменшення міського збору на театральні видовища, але вони не знаходилися у компетенції міністерства фінансів [27, 6–7].

До театального відділу Головного управління мистецтв і національної культури не раз зверталися представники театральних закладів та культурно-просвітних товариств щодо надмірного оподаткування. Тому 4 вересня 1918 р. на засіданні Театальної ради було вирішено клопотати про зменшення «державного податку на квитки» [28, 7.09, 7]. За ініціативи Державного драматичного театру у Головному управлінні мистецтв і національної культури, з приводу оподаткування відбулася нарада, за участі представників місцевих театрів [28, 8.11, 7]. Товариства «Просвіти» з провінції надсилали до театального відділу клопотання про зменшення чи повну відміну податків для театрів культурно-просвітних товариств. Існуючі театральні податки (міський і державний) ставили їх у скрутне положення. Подекуди товариства змушені були зупиняти свою діяльність. Саме тому було прискорено роботу комісії про перегляд податку, до участі в якій були запрошені представників «всіх театрів». Проект нового театального податку був переданий до юридичної комісії для остаточного опрацювання. Згідно проекту, податок в існуючих розмірах залишався лише для театрів мініатюр, кабаре і фарсів. Менше планувалося стягувати з театрів культурно-просвітнього характеру – опери, драми. Взагалі звільнити від податку планувалося лише народні театри [29, 18; 30, 21–21зв.].

Таким чином, питання оподаткування театральних та інших видовищ було одним із найболючіших питань для видовищних форм мистецтва на території Української Держави, адже близько 40% валових зборів театральних підприємств чи культурно-просвітних товариств йшло на сплату податків. Театральні податки не були полегшені законом про оподаткування прилюдних вистав і гулянок від 14 червня 1918 р. Проте, під тиском театальної громадськості, в Гетьманаті йшло обговорення питання щодо можливості диференціації цього оподаткування.

1. Гай-Нижник П.П. *Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.)*. – К., 2004.
2. Гай-Нижник П. *Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.)*. – К., 2006.
3. Гай-Нижник П. *Податкове законодавство України в сфері культури та розваг на початку ХХ ст.* // *Вісник податкової служби*. – 2001. – листопад–грудень.
4. Гай-Нижник П. *Становлення українського театального мистецтва і питання його оподаткування за Гетьманату 1918 р.* // *Український театр*. – 2003. – № 5–6.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України), ф. 1064, оп. 1, спр. 195.
6. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 61.
7. Держархів Одеської обл. (далі – ДАОО), ф. 16, оп. 124, ч. 2, спр. 13694.
8. Держархів Херсонської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 21.
9. Держархів м.Києва (далі – ДАК), ф. 163, оп. 32, спр. 33.
10. Держархів Житомирської обл., ф. 183, оп. 1, спр. 115.
11. ДАОО, ф. 16, оп. 124, ч. 2, спр. 17450.
12. ДАОО, ф. 16, оп. 123, спр. 1263.
13. Держархів Миколаївської обл., ф. 216, оп. 1, спр. 3807.
14. Держархів Чернігівської обл. (далі – ДАЧО), ф. 1785, оп. 1, спр. 16.
15. Державний Вістник (Київ). – 1918. – 22 червня.
16. Вольнь (Житомир). – 1918.
17. Фигаро (Одесса). – 1918.
18. Держархів Вінницької обл. (далі – ДАВО), ф. Д-286, оп. 1, спр. 94.
19. ЦДАВО України, ф. 1325, оп. 1, спр. 297.
20. ДАОО, ф. 16, оп. 124, ч. 2, спр. 14913.
21. Держархів Запорізької обл., ф. 24, оп. 7, спр. 202.
22. ДАЧО, ф. 1785, оп. 1, спр. 10.
23. ДАЧО, ф. 1785, оп. 1, спр. 15.
24. ДАЧО, ф. 1785, оп. 1, спр. 35.
25. ДАВО, ф. Д-262, оп. 1, спр. 28.
26. ДАК, ф. 163, оп. 32, спр. 36.
27. Театральний день (Одесса). – 1918. – 30 червня–1 липня.
28. Відродження (Київ). – 1918.
29. Театральная жизнь (Київ). – 1918. – 1 грудня.
30. ЦДАВО України, ф. 2457, оп. 1, спр. 61.

Bachynska O.M. Taxation of the public performances and entertainments in Pavlo Skoropadsky Hetmanat. In the article is investigated the taxation of the theatrical performances and public entertainments in the era of P. Skoropadsky Hetmanat. Are discovered the peculiarities of the tax legislation application in the regions of the Ukrainian State.

Key words: state tax, town dues, performance, Hetmanat.

Д. В. Стаценко

ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ НА ПОЛТАВЩИНІ В УМОВАХ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ДИКТАТУРИ

У статті досліджуються діяльність і сходження з політичної арени залишків російської партії соціалістів-революціонерів на Полтавщині у 1922–1923 рр. З'ясовуються репресивні механізми влади, спрямовані на остаточне їх знищення.

Ключові слова: УСРР, Полтавщина, більшовики, есери, партія соціалістів-революціонерів, опозиція, репресії, диктатура.

З'ясування проблем становлення авторитарних і тоталітарних політичних режимів ХХ ст. не втрачає своєї актуальності. У цьому контексті важливим є вивчення досвіду усунення більшовиками політичних опонентів, на шляху встановлення власної диктатури в радянській Україні у регіональному вимірі. Відповідно, метою статті є з'ясування діяльності та сходження з політичної арени Полтавщини залишків російської партії соціалістів-революціонерів (ПСР) у 1922–1923 рр., а також репресивних механізмів влади, спрямованих на остаточне їх знищення. Для розв'язання проблеми, залучені автентичні архівні документи, а також праці Р. Ветрова, В. Ченцова, Д. Архірейського, Л. Бабенко, С. Ляхівненка.

Одним із об'єктів політичних переслідувань в радянській Україні початку 1920-х рр. були осередки російської ПСР. У боротьбі з нею більшовики поєднували агітаційно-пропагандистські (дискредитація в очах населення) і репресивні заходи (арешти та ін.). Інструментом їх здійснення були насамперед органи держбезпеки ЧК-ДПУ. Найбільш масштабні переслідування усіх течій есерів відбулися після Кронштадтського повстання 1921 р., у причетності до якого їх офі-

ційно звинуватили більшовики. З метою остаточної дискредитації ПСР, у Москві влітку 1922 р. відбувся судово-політичний процес над її лідерами. Він став важливим складником антиесерівської пропаганди. У вересні 1922 р. в Києві було заарештовано майже весь склад Всеукраїнського з'їзду ПСР [1, 34–35, 37–38; 2, 76; 3, 72]. Наприкінці 1922 р. влада ініціювала рух із саморозпуску ПСР. Його кульмінацією став організований у березні 1923 р. в Москві з'їзд ПСР, який оголосив про самоліквідацію партії. Втім, переслідування залишків останньої продовжувалося й надалі [1, 38–39]. Отже, більшовики ціною жорстких репресивних заходів, у першу чергу, арештами есерів, змогли знищити ПСР.

На початку 1920-х рр. на території Полтавської губ. також діяли залишки російської ПСР-івської організації. Члени ПСР, в тому числі й колишні, як і представники інших політичних сил, були об'єктом постійної уваги й нагляду з боку місцевих органів держбезпеки ВУЧК-ДПУ. Останні розглядали ПСР як антирадянську партію (угруповання) [4, 4, 5; 5, 13, 14зв., 80; 6, 55; 7, 143]. При цьому у звітній документації місцевих чекістів вона фігурувала як партія правих есерів або ПСР (правих). Контроль ускладнювався відсутністю в Полтавського губвідділу ВУЧК-ДПУ внутрішнього освідомлення серед правих есерів, завербованих інформаторів-сексотів. Як наслідок, чекісти не володіли точною інформацією про їх внутрішню діяльність, кількісний і персональний склад керівних органів та рядових членів. Тому вони обмежувалися веденням зовнішнього спостереження за, взятими на негласний оперативний облік, членами ПСР й виявленням та постановкою на нього нових есерів [4, 5, 38; 5, 14зв., 35, 65]. На наш погляд, труднощі чекістів із впровадженням інформаторів були зумовлені ретельною конспірацією, притаманною осередку ПСР у Полтаві та відсутністю організованої діяльності й розпорошеністю членів ПСР у губернії.

Дані негласного оперативного обліку Полтавського губвідділу ДПУ по ПСР свідчать, що її партійне середовище на Полтавщині у 1922–1923 рр. було кількісно незначним й територіально розпорошеним. Наприклад, у червні 1922 р. на обліку у повітах губернії були лише «одинаки» ПСР: 4 – в Пирятині, 2 – Прилуках, 1 – Лохвиці, 2 – Кобеляках, 4 – Лубнах, 12 – Костянтинівграді, 10 – Миргороді. За неперевіреними у чекістів даними, з останніх десяти осіб, вісім – належали до групи Чернова, а двоє – до групи Савінкова. Водночас Полтавська міська організація ПСР нараховувала до 20 осіб членів і співчуваючих [5, 67]. Станом на серпень 1923 р., на обліку по губернії перебували лише «окремі члени» ПСР у кількості 40 осіб, серед яких 4 члени МПСР – меншості партії есерів. З них у Полтаві були 12 осіб, в Полтавському окрузі – 4 (з них 3 – у Кобеляцькому районі, 1 – Чугівському), Лубнах – 5, Прилуках – 6, Красноградському окрузі – 8, Золотоніському – 4, Роменському – 1 [8, 147].

Співробітники Полтавського губвідділу ВУЧК-ДПУ звертали увагу у звітах на більш «видних» місцевих правих есерів (тобто, членів ПСР). До таких у січні й березні 1922 р. вони відносили М. Павлоцького, правого есера з 1913 р., який організував групу з 30 осіб. Проте, точне місце його перебування у березні не було відоме чекістам. За деякими даними, він міг знаходитися тоді в Ростові-на-Дону [4, 5; 5, 35]. І хоч час та місце створення М. Павлоцьким есерівської групи не були вказані чекістами, проте, непрямі дані свідчать, що, принаймні, станом на першу половину листопада 1921 р., вона вже існувала. Втім, з документів незрозуміло, чи діяла ця група у січні-березні 1922 р. [4, 5],